

František Šmahel

HUSITSKÁ REVOLUCE

II / Země vymknutá
z kloubů

Husitská revoluce II

Země vymknutá z kloubů

František Šmahel

Na přebalu Jan Žižka v čele božích bojovníků. Dřevořez z Konáčova překladu České kroniky Eneáše Silvia Piccolominiho z roku 1510.

Publikace využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Aktuální vydání vzniklo ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz

Praha 2024

Odborná redakce Robert Novotný

Obrazová příloha Robert Novotný

Redakce Dita Křišťanová

Jazyková korektura Josef Lesák

Rejstřík Josef Lesák

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, odpovídá třetímu tištěnému vydání

© Univerzita Karlova, 2024

Text © František Šmahel, 2024

Photography © 2024

Archiv Univerzity Karlovy; Bayerische Staatsbibliothek München;

Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztály; Jan Havrda; Husitské muzeum

v Táboře; Knihovna Národního muzea; Museo del Prado Madrid; Muzeum hlavního

města Prahy; Muzeum východních Čech; Louvre, Collection E. de Rothschild;

Národní archiv, Archiv České koruny; Národní knihovna ČR; Národní muzeum –

Historické muzeum; Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen;

Österreichische Nationalbibliothek Wien; Robert Novotný; SOA Kutná Hora;

SOA Litoměřice, Knihovna Biskupství litoměřického; SOA Třeboň; SOkA Jihlava;

SOkA Tábor; SOkA Znojmo; Stift Stams, Stiftsbibliothek; Milan Sýkora; Jaroslav Synek;

Vladimír Šigut; František Šmahel; University Library Edinburgh; Universitätsbibliothek

Heidelberg; University of Oxford; Vojenský historický ústav Praha;

www.hrady-zrceniny.cz, cs.wikipedia.org; wikimedia.org

ISBN 978-80-246-5176-7

ISBN 978-80-246-5245-0 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

6. OD REFORMY K REVOLTĚ /7

- Reformní náběhy v době Karlově: odkaz Milíčovy školy /7
- Zrání českého národa, Matěj z Janova a Betlémská kaple /28
- Zápas o Wyclifa a univerzitní hlasy /49
- Reformní unie pod královou záštitou /76
- Husova vzpoura proti autoritě a počátky kalicha /102
- Konfesní svazy a koalice. Nástup radikálního proudu /126
- Boje o fary, poutě na hory a bouře v Praze /153
- Shrnutí /178

7. KRONIKA REVOLUČNÍHO VĚKU I:

- ANATOMIE KONFLIKTU /182
- Podzimní mobilizace /182
- Chiliastická kampaň a počátky Tábora /195
- Proti všem: rozpad první křížové výpravy /217
- Boje na jihu a vítězství u Vyšehradu /241
- Proti sobě: pikartská krize /254
- Vznik pražského svazu: zemský sněm v Čáslavi /269
- Druhá křížová výprava a diktatura Jana Želivského /287
- Vladařství Zikmunda Korybuta /312
- Válka Žižkova bratrstva s první „panskou“ jednotou /336
- Úmluvy ve Zdicích a vznik táborsko-sirotčí unie /362
- Shrnutí /385

8. KRONIKA REVOLUČNÍHO VĚKU II:

- VLÁDA RADIKÁLNÍCH BRATRSTEV /388
- Nástup radikálních bratrstev /388
- Přechod do ofenzívy po vyhnání křížáků od Tachova /413
- Velké „spanilé“ jízdy v letech 1429–1430 /440
- Dvojitá vítězství husitských Čech: Domažlice a Cheb /466
- Veřejné slyšení v Basileji /503
- Obležení Plzně a porážka polních vojsk u Lipan /521
- Jihlavská kompaktáta /554
- Shrnutí /585

9. DŮSLEDKY, OHLASY – VÝHLEDY	/590
Domácí Němci a katolíci ve víru revoluce	/590
Každodennost husitských obcí	/617
Chudá církev, prázdná komora a váleční zbohatlíci	/645
Trnitá cesta ke stavovské monarchii	/666
Světla a stíny vítězné reformace	/694
Husitská internacionála	/723
Revoluce před revolucemi, reformace před reformacemi?	/756
Závěrečné shrnutí	/784

Literatura a prameny II.	/786
Seznam zkratek	/918
Seznam map, grafů a tabulek	/924
Seznam vyobrazení	/925
Rejstřík osobních jmen	/931
Rejstřík místních jmen	/949
Rejstřík věcí a pojmů	/964

6. Od reformy k revoltě

Zhruba šedesát let uplynulo mezi prvnímí projevy nábožensky opravných snah a revolučním vzplanutím pod korouhvemi kalicha. Z odstupe naší doby se vzdálenost mezi oběma časovými body zkracuje, což někdy vytváří zdání, jako by si Milíč z Kroměříže s Janem Husem a tábory podávali ruce. Dějepisectví české reformace, jež se převážně pohybovalo v silovém poli učených teorií a ideologických programů, k tomu přispělo vytvořením umělých spojnic, po nichž probíhala transmise idejí. Generace, která vstupovala do husitské revoluce, věděla o svých předchůdcích jen pramálo. S výjimkou hrstky učenců, pro něž milíčovské hnutí zůstávalo živým odkazem a dílo Matěje z Janova i vydatným zdrojem inspirace, zrychlený běh událostí smazával povědomí o pozvolném uzrávání reformního hnutí a v dějinné paměti husitského věku vyhrazoval počáteční impuls přelomovým momentům nedávné minulosti. Jestliže v očích domácích i zahraničních katolíků se české země dostaly na scestí zhoubným rozbušením Wyclifova kacířství, mistr Vavřinec z Březové svou Husitskou kroniku započal zavedením kalicha pro laiky. Avšak ani Kronika líčící při tábořských kněží z pera Mikuláše Biskupce z Pelhřimova nepřesáhla ve svém retrospektivním záběru dobu, kdy Hus s Jeronýmem Pražským začali obyvatelům království vykládat pravý smysl zákona božího. Přistoupit na hledisko současníků by znamenalo odseknout kořeny, jež tehdy nebylo vidět a jež se pozdějším historikům podařilo do značné hloubky odhalit. Proto také epopej husitského věku začíná v dávnověku české reformace.

Reformní náběhy v době Karlově: odkaz Milíčovy školy

V říjnu 1333 se po jedenácti letech vrátil do Prahy následník trůnu Karel Lucemburský. České království nalezl, jak později napsal, ve zbědovaném stavu. Ani slovem se však ve vlastním životopisu nezmínil, že mu líbánky s první chotí Blankou překazily bouře mezi světským a řeholním duchovenstvem, které propukly krátce po jejím příjezdu v červnu následujícího roku. V neděli 24. července 1334 totiž pražští faráři svolali věřící do dvou kostelů, aby je seznámili s bulou papeže Bonifáce VIII. namířenou proti žebavým řádům. Po zhašení svící a za hlaholu zvonů pak faráři vyobcovali místní dominikány, minority i augustiniánské eremity z církve a pod stejným trestem všem Pražanům zakázali se s nimi stýkat. Bratři žebavých řádů tuto pohromu předvíдали, a proto včas shromáždili své příznivce a s ukrytými zbraněmi se vmísili do shromážděných zástupů, aby nejprve slovy a posléze i pěstmi napadli své odpůrce z řad farních „svatokrádců, hýřilů

a klamačů lidí“. Podle vzpomínky jednoho z přímých účastníků „v lidu povstalo pobouření, když jedni podporovali slovy i ranami řeholníky, druzí zase světské kněze. Jedni je bezbožně bili pěstmi, druzí přinášeli kameny, aby je na ně házeli, jiní tasili nože, jiní běželi s meči a kyji jako na lotry“.¹ Bojovné třenice o čtvrtinu příjmů z odkazů a darů, které přičinliví mendikanti získávali na úkor farního duchovenstva, pokračovaly do konce listopadu. Avšak ani smířcí výrok pražského biskupa Jana IV. z Dražic nebylo snadné prosadit. Augustiniánští eremité se mu podřídili až v lednu 1341 a ještě o čtyři roky později světští kněží v Sušici vtrhli s davem do místního kláštera, z něhož vyhnali potlučené mnichy.²

Přibližně rok po bouřích nedaleko Karlova městského paláce papež Benedikt XII. svěřil úřad stálého inkvizitora pražské diecéze dominikánu Havlovi z Jindřichova Hradce. Třebaže přičinlivý Havel v řadě míst narážel na protivenství ze strany farního kléru i samosprávných orgánů (sám se přitom nejméně dvakrát vystavil nebezpečí života), bilance jeho zhruba dvacetiletého úsilí vrhá temný stín i na počátky Karlovy vlády v Čechách. Na základě zlomkovitě dochovaných inkvizičních protokolů lze se značnou pravděpodobností mít za to, že před Havla předstoupilo na čtyři tisíce osob podezřelých z kacířství, z nichž každý dvacátý zemřel na hranici.³ Bez účinné pomoci světského ramene a pražských biskupů či arcibiskupů by hromadná tragédie stovek obětí a tisíců postižených rodin nenabyla tak otřesných rozměrů. Zdá se, že právě tato silná vlna represí fyzicky zlikvidovala aktivní jádro kacířských sekt a rozprášené zbytky valdenských i bekhardů zatlačila do hluboké ilegality. Stačilo pak, aby pražští arcibiskupové počínaje Arnoštem z Pardubic občasnými výnosy a postihy nedovolovali kacířům pozdvihnout hlavu. Tím si lze rovněž vysvětlit, proč zejména valdenství zůstalo na dlouhá desetiletí svázáno s rodinným prostředím bývalých německých kolonistů.⁴

V konfrontaci se zjevnými rozpory uvnitř českého duchovenstva a s vytrvalým pronásledováním sektářů se počínající hnutí tzv. nové zbožnosti (*devotio moderna*) jeví jako útěk do věže ze slonové kosti. Je až k nevíře, kolik úsilí bylo již vynaloženo, aby se toto chimérické hnutí bez společenského apelu mohlo stát spolu s raným humanismem prazdrojem české reformace.⁵

1) Petr Žitavský, Kronika zbraslavská, ed. Emler FRB IV, s. 320–321, citace podle překladu J. V. Nováka ve Výboru 1957, s. 241. O konfliktu Patschovsky 1975, s. 59–60 a Kadlec 1985, s. 38–39 (s chybným datem podle poznámky vydavatele).

2) O incidentu v Sušici Hemmerle 1978, s. 185. K starším olomouckým rozepřím přihlédl Marin 2017, s. 139–149, podle něhož však nešlo o permanentně konfliktní vztah.

3) Údaje o inkvizitoru Havlovi rozmnožil Patschovsky 1975, srov. zvl. s. 27–28, počet jeho obětí odhadl rovněž Patschovsky 1979, s. 18–24, jehož celkový údaj jsem snížil o desetinu vyslýchaných svědků. Nejnověji o Havlovi Soukup 2010a, s. 156. K lokalizaci některých vesnic Hledíková 1990, s. 195–198.

4) Karlův podíl na masové exekuci utlumil Spěváček 1979, s. 498–499 poukazem na rozvážnost obou arcibiskupů z doby jeho vlády. Vše se začalo jevit v jiném světle po uveřejnění registáře k dějinám inkvizice od počátku pontifikátu Arnošta z Pardubic (viz Patschovsky 1979, s. 123–127). Karel IV. nepolevil v podpoře inkviziční ostrahy proti kacířům ani později. Dokládají to jeho výnosy proti bekyním a beghardům, které vydal roku 1369 v Luce. Více k tomu Tönsing 1989, s. 285–311.

5) Nejdále v tomto ohledu zašel Winter 1964, kap. I–II, v menším rozsahu se však nekritické přístupy k české variantě *devotio moderna* objevují též u jiných autorů. Srov. k tomu výše hlavu V, kde v pozn. 30 odkazy na literaturu.

Rodový znak biskupa Jana IV. z Dražic na dlaždici z klášterního kostela v Roudnici nad Labem, který založil

Jistě ne náhodou se i v českých zemích vnitřní christianizace začala častěji vynořovat v klášterní samotě dvou tří řádů než v rušném prostředí světského duchovenstva. Statuta roudnických kanovníků sv. Augustina, která posloužila jako vzor všem pozdějším kanoniím tohoto řádu v zemích České koruny a zčásti i jinde, nebyla svými individualistickými novotami a důrazem na sebevzdělání takovým průlomem do přežilých zvyklostí, jak se dříve soudilo. Totéž zřejmě platí i pro jinak pozoruhodnou klauzuli zakladatele Jana IV. z Dražic, podle níž byl roudnický konvent vyhrazen pouze příslušníkům českého „jazyka“ po otci i matce. Jazykově národnostní uzavřenost roudnické kanonie, pokud se vůbec uskutečnila, trvala nanejvýš pouhých patnáct let, neboť roku 1349 papež Klement VI. na žádost Karla IV. původní předpis zrušil. Obliba, které se augustiniánští kanovníci těšili u Karla IV. i arcibiskupa Arnošta z Pardubic, vylučuje možnost, že by jejich náboženský nonkonformismus přesahoval do polohy proticírkevní kritiky. Pokud by však právě v roudnické kanonii vznikly dílčí staročeské překlady biblických knih nebo latinsko-české slovníky, bylo by to postačující satisfakcí zakořeněné představy o kulturním působení tohoto řádu v našich zemích.⁶

6) O počátcích kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici Kadlec 1981b, s. 65–86, kde starší literatura.

Mnohem starším kulturním střediskem byl konvent augustiniánských eremitů u sv. Tomáše na Menším Městě pražském s generálním studiem a bohatou knihovnou. Některé specifické rysy augustinianismu první poloviny 14. století (učená askeze, stoická morálka apod.) budí zdání o jeho vnitřním sepětí s raným italským humanismem, jenž byl v pojetí řady badatelů omezen na nábožensko-meditativní složku. V českých poměrech podporují tuto redukci úzké vazby předního dvorského intelektuála, biskupa a kancléře Jana ze Středy k řádu augustiniánských eremitů a k jeho učeným představitelům. Jestliže odhlédneme od Janovy záliby v módní stylistice italského střihu, nezůstane z jeho díla takřka nic, co by souznělo s podstatou florentského a jiného humanismu či co by předznamenávalo společensky angažovanou církevní kritiku pozdější české reformace. Ostatně také nejen augustiniánští eremité, ale i kartuziáni, další pěstitelé hloubavé knižní vzdělanosti, se ve všech rozhodujících momentech obraceli k domácímu reformnímu hnutí zády a jejich kláštery byly hned v počáteční fázi revoluce vypáleny.⁷

Ve srovnání s kulturním významem, který se přikládá augustiniánským řeholím, ustupují do pozadí zejména dominikáni z pražského konventu od sv. Klimenta, což je do jisté míry zaviněno nedochováním soupisu jejich knižní kolekce. Podle analogií z jiných velkých měst, např. slezské Vratislavi, lze usuzovat, že i v pražském kulturním centru dominikáni hráli významnější roli, než se zatím soudí. Stranou duchovního dění však nezůstávali ani příslušníci některých jiných řádů. Vůbec nejrozšířenějším dílem spjatým s hnutím nové zbožnosti bylo Granátové jablko (*Malogranatum*), kontemplativní pojednání ve formě dialogu o třech stupních vedoucích člověka ke Kristu. Sto padesát dochovaných rukopisů, nepočítaje v to překlady do staré holandštiny a němčiny (nikoli však češtiny!), nade vši pochybnost dokládá, že tento převážně kompilativní spis anonymního autora z poloviny 14. století rezonoval s širším snažením o zvnitřnění víry v klášterním prostředí. S laickým hnutím obdobného směru nemělo přitom *Malogranatum* nic společného a přímo programově se vyhýbalo všem ožehavým otázkám ze světské církve. Následování Krista (*imitatio Christi*) bylo v tomto pojetí výlučně individuální záležitostí a snad jen zmnožením stejně smýšlejících jedinců mohlo nabýt povahy obrodného apelu v rámci některých řádových komunit. Na druhé

Bez znalosti této studie k roudnickému konventu též Gerwing 1986, s. 81–84, k odvolání národnostní podmínky přijetí Graus 1980, s. 94, pozn. 55 a Hledíková 1992, s. 148–150. Vznik staročeského překladu bible spojil s roudnickou kanonií Freitinger 1987, s. 81–86, který podle mého soudu kulturní význam tohoto střediska přecenil. V tamější knihovně lze totiž doložit jen velmi stručné poznámky a fragmenty v češtině (k tomu Ebersonová in: Dragoun/L. Doležalová/Ebersonová 2015, s. 68–69). Také ve statutech, jež zasloužně vydala Ebersonová 2021, lze o samostudiu a půjčování knih nalézt jen drobné zmínky (viz s. 136, 148, 166).

7) Středověké dějiny augustiniánského kláštera u sv. Tomáše všestranně vypsál Kadlec 1985. Ke sporné otázce raně humanistického okruhu Jana ze Středy viz Ludvíkovský, in: Antika 1978, s. 127–140. Vidmanová 1980a, s. 224–235 naopak označila Janův protohumanismus za optický klam, silně kritické stanovisko k němu zaujal i Seibt 1988, s. 9–12, vyváženěji k tomu Šmahel 2009b. K pražským kartuziánům srov. zejména Ohlbaum 1943.

straně však *Malogranatum* znamenalo výrazný posun ke spirituálnímu prožitku eucharistie a k požadavku jejího častého přijímání.⁸

Povýšením na arcibiskupství a Karlovým vstupem na římský trůn se Praha během krátké doby povznesla mezi přední evropská velkoměsta. Lesk královské i arcibiskupské rezidenci dodávaly nejen početné paláce, ale i nově založené církevní instituce včetně několika klášterů přísných řeholí na Novém Městě pražském.⁹ Nejvíce vzruchu a postupem času i mnohostranných duchovních impulsů české metropoli přineslo založení první univerzity na sever od Alp a na východ od Paříže. Karel nebyl jen mužem smělých projektů. Mnohé z toho, co si předsevzal, krok za krokem uskutečňoval, a to často v předstihu a se smyslem pro praktické otázky. Jeho záměr zřídit v Praze vysoké učení včetně bohoslovecké fakulty vyžadoval nejen překonat překážky na papežském dvoře, ale i zajistit univerzitě institucionálně-ekonomickou bázi. Jak bylo jeho pravidlem, Karel i v tomto případě přenesl hlavní část výdajů na církev, čímž další díl majetku „mrtvé ruky“ obracel na veřejně prospěšné cíle. Využít pro teologickou fakultu, jež měla dodat novému vysokému učení autoritativní zvuk, početných pražských klášterů a jejich škol se nabízelo samo sebou. Již v roce 1347 generální kapitula dominikánského řádu na Karlovu žádost propůjčila pražské škole při konventu u sv. Klimenta privilegium generálního studia. Do té doby bylo v českých zemích jen jediné generální studium, a to při konventu augustiniánských eremitů u sv. Tomáše. Nejspíše ještě před založením univerzity se Karlovi podařilo zajistit generální studium i kvetoucí škole pro řádový dorost menších bratří (minoritů) sv. Františka v pražském klášteře u sv. Jakuba. Záhy po roce 1348, kdy nová univerzitní obec dostala své výsadní listiny, dalo souhlas se založením generálního studia v Praze i nejvyšší shromáždění opatů cisterciáckého řádu, k uskutečnění tohoto záměru však došlo až v polovině sedmdesátých let. Konečně roku 1379 vzniklo generální studium i pro příslušnou karmelitánskou provincii při konventu P. Marie Sněžné na Novém Městě pražském.¹⁰

Úzké propojení vysokého učení s řeholními školními ústavy nebylo přitom pražskou zvláštností. Zatímco v počátečním období teologické fakulty spočívala výuka na řádových doktorech, později vzrostla role řádných profesorů z řad světského duchovenstva, takže pouze v případě dominikánského generálního studia došlo roku 1383 k formální inkorporaci do univerzitního svazku. Z toho mimo

8) Rozbor díla s obsažným uvedením do soudobých duchovních proudů v českých zemích podal Gerwing 1986, kde další literatura. K jeho dataci Krmíčková 1996, k otázce častého přijímání eucharistie v *Malogranatum* Krmíčková 1996a. Za zprostředkující článek mezi mystickým hnutím a pražskou reformací označil *Malogranatum* Marin 2017, s. 345.

9) Vztah Karla IV. k církvi zdařile postihla Hledíková 1984c. Zde také na s. 143–145 o Karlových fundacích církevních institucí v Praze i jinde. V širším rámci pojednal o Karlově církevní politice Loshner 1985. Literaturu k jubileu 1978 kriticky shrnul Moraw 1982, srov. zvl. s. 268–269. Nejnovější stav bádání zachycují statě z různých oblastí Karlova působení v katalogu výstavy *Císař Karel IV. 1316–2016*, ed. Fajt/Hörsch 2016.

10) K založení pražské univerzity Boháček 1965, s. 5–31, Melanová/Kubová 1984, s. 217–230, Moraw 1986b, s. 22–36, Svatoš 1995 a Šmahel 2016, s. 13–42 (kritické reflexe k počátkům Karlovy univerzity). O přehled řeholních generálních studií při Karlově univerzitě se zasloužil Kadlec 1966, s. 63–108, k výuce na teologické fakultě srov. Kadlec 1995.

jiné plyne, že spory o koleje, akademické funkce a peněžité sbírky se řeholních profesorů a studentů přímo nedotýkaly a že vedle dvou univerzitních korporací (třífakultní univerzity a samostatného právnického učení) měly reformní a protireformní proudy svou základnu i v generálních studiích. Čím více se domácí opravné hnutí radikalizovalo, tím více se obrodné projevy za zdmi klášterů podřizovaly potřebám boje za církevní pravověří.¹¹

Každé generální studium mělo vlastní doktrinní profil, což spolu s individuálními postoji prvních profesorů teologie, kteří nabyli vzdělání na italských a francouzských univerzitách, vnášelo do pražského učeného světa názorovou pestrost. Dominikán Jan z Dambachu (1288–1372) byl žákem i přítelem porýnských mystiků Mistra Ekharta a Jana Taulera. Za svého krátkého působení v Praze stačil pro Karla IV. sepsat exhortaci o neblahých účincích interdiktů. Jan Moravec, jemuž se na Karlovu žádost dostalo roku 1348 doktorského titulu prostřednictvím papežské buly (těmto mimořádným profesorům se hanlivě přezdívalo *doctores bullati*), působil na fakultě pět let a nejspíše se vedle diplomatických misí zabýval překladatelskou činností. Mimo jiné je mu přičítán podíl na Staročeském pasionálu. Z dominikánských lektorů a profesorů si v pozdějším období širší věhlas získal Mikuláš Biceps († 1389), důvěrník arcibiskupa Jana z Jenštejna. Poslušnost církvi byla Bicipsovi nadevše, a proto není divu, že mu byly trnem v oku všechny reformní snahy, které se obracely proti jeho řádu. Biceps byl scholastikem velkého rozhledu, jenž svou argumentační britkost jako první z domácích učenců vyzkoušel na u nás ještě neznámém učení oxfordského reformátora Jana Wyclifa. Učené obrany každodenního přijímání svátosti oltářní úzce spojily s Jenštejnovým kruhem dominikána Jindřicha ze saského Bitterfeldu († kolem 1406), jenž záhy po příchodu do Prahy v roce 1386 ve svém výkladu Sentencí Petra Lombarda nepřímou podporu Matěje z Janova obhajobou požadavku častého přijímání laiků. Roku 1391 Bitterfeld zašel ještě dále, když v determinaci na toto téma (*De crebra communione*) mimo jiné vyslovil mínění, že utrakvismus není výsadou prelátů a kněží a že nutně nevyžaduje ani u laiků sexuální zdrženlivost nebo střídmost v jídle. Je mu třeba přičíst ke cti, že se za arcibiskupa postavil i v polemice proti odpustkové kampani v jubilejním roce 1393, kdy se již konflikt s králem Václavem IV. blížil svému vrcholu.¹²

Z cizích studií byl Karlem povolán do Prahy též minorita Vojtěch (Albert) Bludův († po 1359), původem z českého panského rodu, jenž při jedné disputaci

11) Pokud však jde o právnickou univerzitu (k ní objeveně Moraw 1986, s. 439–486), třeba dodat, že její učitelský sbor (viz Zelený/Kadlec 1978, s. 61–106) a do značné míry i studentstvo byly čelnými exponenty arcibiskupova i králova dvora, takže až na ojedinělé výjimky tato univerzitní obec byla baštou protireformních a protihusitských postojů.

12) K většině osob spjatých s pražskou univerzitou čtenář nalezne životopisné údaje a výčet literární pozůstalosti v dílech Josefa Tříšky. Vyplatí se první orientace v jeho Životopisném slovníku (Tříška 1981). K Janu z Dambachu stručně Kadlec 1966, s. 66–68, kde též o Janu Moravcovi. O Mikulášovi Bicipsovi srov. Stein 1928 a Spunar 1985, s. 49–51 (literární pozůstalost). Jindřichovi z Bitterfeldu věnoval pozornost Koudelka 1953, s. 5–65, dále Gerwing 1986, s. 99–101 a Gerwing 2005, jeho eucharistické spisy vydal a vyložil Černuška 2009.

v říjnu 1355 vyhlásil, že do dvaceti let se na svět dostaví Antikrist. Více než vlastním studiem byl ovlivněn prorockými vizemi, jež byly silně rozšířeny mezi italskými spirituály jeho vlastního řádu. Mezi lektory generálního studia augustiniánských eremitů měl prvořadě postavení Mikuláš z Loun († 1371), nejspíše syn tamějšího německého měšťana Teschla a první profesor pražské teologické fakulty. Jako provinciál byl Mikuláš často na cestách a značnou část svého času věnoval správním záležitostem. Několik jeho dochovaných kázání, byť oficiálního rázu, se nemůže měřit s literární pozůstalostí jeho mladšího kolegy Jana Klenkoka († 1374), jenž ve své funkci inkvizitora olomoucké diecéze sehrál dvojznačnou roli v závěrečné fázi Milíčova procesu.¹³

Císař Karel, jak tomu vše nasvědčuje, byl ve svém nitru hluboce věřícím křesťanem, pro něhož všechna základní mystéria církevní věrouky byla nedotknutelným nejvyšším řádem věčného i pomíjivého světa. Při jeho pronikavé inteligenci nelze vyloučit, že ho čas od času přepadaly trýznivé pochybnosti různého druhu, jeho údělem však bylo vládnout a k tomuto poslání se cítil povolán. Od raného mládí nahlížel do zákulisí vysoké evropské politiky, takže se záhy seznámil s reálnými mechanismy úspěšného mocenského zápasu, v němž účel světil prostředky. Jako kandidát avignonské kurie na římský trůn proti vzpurnému Ludvíku Bavorovi nabyl pověsti „popského krále“, ač zdaleka nebyl poslušným sluhou papežů. Vztahy k církevnímu ústředí byly nedílnou součástí jeho reálné politiky, přičemž krok za krokem upevňoval autonomní majestát své císařské důstojnosti. Dalo by se dokonce říci, že církevní instituce ve vlastním dominiu obratně využíval jako svého nástroje, aniž navenek zeslaboval jejich ustálenou roli či autoritu. Monumentální přestavba Prahy do podoby „druhého Říma“, stejně tak jako okázalé vnější projevy „staré zbožnosti“ včetně kultu ostatků, podporovaly jeho dynasticky profilovanou imperiální ideu, a proto v nich nelze spatřovat jen projev pobožnostkářské mánie velkého panovníka. Jeho štědrost vůči nově založeným církevním ústavům byla prostá marnotratností. Promyšlený výběr řádových domů na Novém Městě pražském ukazuje na to, že mýnil církevní síť metropolitního souměstí doplnit o další řehole přísných náboženských zásad.¹⁴

Za výjimečných okolností poznamenaných ochladnutím vztahů k papežskému stolci Karel neváhal do svého diplomatického arzenálu zařadit i veřejnou kritiku kuriálního fiskalismu a mravního úpadku rozmařilého duchovenstva. Stalo se tak zvláště na říšském sněmu v Mohuči roku 1359, kdy Karel pokáral papežského nuncia a vyzval přítomné preláty k nápravným opatřením v jejich provinciích. I když Karel vzápětí zřetelně naznačil, že sám se nemíní ve věci církevních reforem angažovat, přece jen se vynořuje otázka, zda jeho vystoupení v Mohuči nemělo spojitost s působením vyhlášeného rakouského kazatele Konráda Waldhausera.

13) Vojtěch Bludův nenalezl ještě svého životopisce (k jeho disputaci viz Spunar 1985, s. 49). O Mikuláši Teschlovi z Loun Hemmerle 1978, s. 175–197, k jeho homiletice Kadlec 1973, s. 242–270, který se rovněž zabýval Janem Klenkokem (Kadlec 1985, s. 54–55).

14) Více ke Karlově církevní politice v Čechách i v říši Hledíková 1984c a Losher 1985, k jeho privátní zbožnosti srov. mimo jiné Machilek 1978.

Podle jedné z více domněnek, které se snaží objasnit počátky Waldhauserovy české misie, Karel podlehl podmanivé výřečnosti tohoto mravokárce již při svém pobytu na vídeňském dvoře v roce 1357. Konrád údajně ochotně přijal císařovo pozvání a hned následujícího roku se vydal na první krátké turné do Prahy. Tomuto výkladu se však staví do cesty vlastní Konrádova *Apologie*, v níž se mimo jiné bránil proti nařčení, že v rozporu s řádovými předpisy převzal správu farního kostela Všech svatých v Litoměřicích. Právoplatnou výjimku (*dispens*) mu prý udělil sám pražský arcibiskup, nehledě na to, že byl pouze držitelem užitku řečeného benefícia. To mu na základě patronátního práva nabídl císař Karel, „ač mne nikdy nespátřil, neboť v době mého prvního kázání nebyl v Praze“.¹⁵

Karlovo setkání s Waldhauserem před jeho příchodem do Prahy tudíž nepřichází v úvahu, pouze lze připustit, že pověst o tomto vyhlášeném kazateli se již dříve donesla k císařovu dvoru. Vlastním původcem pozvání do Prahy zřejmě byl arcibiskup Arnošt z Pardubic, bez jehož výslovného souhlasu by Konrád Waldhauser nemohl o velikonočních svátcích počátkem dubna 1363 pronést v pražských kostelích několik kázání. Prostředníkem tu mohl být vysoký prelát a probošt kapituly Všech svatých Petr II. z Rožmberka, nejspíše onen pán z řečeného rodu, o němž Waldhauser praví, že mu v létě téhož roku doručil do Rakous Karlovo pozvání spojené s prezentací k uvolněnému obročí litoměřického kostela. Konrád při svém krátkém zkušebním pobytu zanechal v Praze hluboký dojem svou výřečnou horlivostí i přímočarým karatelstvím, které zřejmě souznělo se zvýšenou náboženskou senzibilitou v období první větší vlny morových epidemií. Snad právě pověstí umocněný ohlas Konrádových velikonočních kázání přiměl kancléře Jana ze Středy, aby mu ze svého hradu v Dřevčicích napsal pochlebný list, v němž nabubřele vavřínem věncí tvář muže, „v jejímž zářivém jasu umlká Tullius, slábné síla řeči Marovy, stýská si výmluvnost Quintilianova a Sidoniovo nachem lemované roucho hořekuje nad znaky zániku“. Konrád v odpovědi dostál pověsti pokorného a prostého spolubratra řeholních kanovníků. Naoko sice odmítl dostát požadavkům pěstěné mluvy, přitom se však styl obou dopisů podobá jako vejce vejci.¹⁶

V každém případě Karel IV. uvítal příležitost vpustit do stojatých církevních vod Prahy dravou štikou. Rozumělo se samo sebou, že litoměřické obročí bude Konrádovi jen existenčním zajištěním. Záhy po 17. srpnu 1363, kdy byl uveden

15) Karlovo seznámení s Konrádem Waldhauserem při pobytu na vídeňském dvoře roku 1357 (nebo 1358) předpokládá Loserth 1925, s. 30, později též Zerlik 1960, s. 16, Bylina 1966, s. 12 a Seibt 1967, s. 457. Všichni uvedení autoři (a před nimi již Tomek 1893, s. 287) také Waldhausera poprvé uvádějí v Praze již roku 1358. Naproti tomu Loskot 1909, s. 37–38 a v jeho stopách Kaminsky 1967, s. 8 a Spěváček 1979, s. 522 (zde nedopatřením rok 1362), dále Winter 1964, s. 81, Richter 1978, s. 161 i Machilek 1984, sl. 260–261 (zde ve sl. 267–268 další literatura) oprávněně kladou jeho příchod do Prahy až k Velikonocům 1363. Směrodatná citace v Konrádově Apologii, ed. Höfler *Geschichtschreiber* II, s. 37.

16) O Petru II. z Rožmberka srov. Kadlec 1970–1971, s. 89–98. Raně humanistické tendence Konrádova kazatelství, které zdůraznil zejména Winter 1964, s. 79n., vyvrací Nechutová 1979–1980, s. 54–56, podle jejíhož překladu také cituji (Nechutová 1979, s. 58). Autorka sdílí názor Šáši Duškové, že oba listy mají blízko k fiktivním kancelářským projevům.

do úřadu, také za sebe ustanovil v Litoměřicích dva vikáře a přesídlil do Prahy. Své kazatelské působení v kostele sv. Havla na Starém Městě započal 29. září. Netrvalo dlouho a Waldhauser musel kázat na rynku před chrámem, neboť kostel nestačil pojmut množící se posluchače. Z oken okolních domů sledovala jeho proslovy pražská smetánka, mezi níž se jednoho dne objevila i císařovna Alžběta. Jakmile ji Waldhauser spatřil, pohotovým dvojverším ji varoval před vypadnutím z okna. Podobná extempore dodávala jeho projevům dráždivou příchut, sama o sobě však nebyla vlastním důvodem jeho popularity. Waldhauser se vztyčeným prstem mravokárce pranýřoval všechny nectnosti počínaje cizoložstvím a konče obžerstvím, přičemž jen z jeho výpadů proti ženské marnivosti by bylo možné sestavit barvitou mozaiku současné módy. Některé rozmařilé měšťky si pod dojmem jeho slov zakrývaly výstřihy a přestávaly líčit tváře, takže ani staroměstský patriciát nepovažoval vystoupení svatohavelského kazatele za pouhou atrakci. Více než pověsti pololegendárního rázu to dosvědčuje podpora, které se Konrádovi dostalo ze strany konšelů hned při jeho prvních konfliktech s představiteli žebrevých řádů.¹⁷

Jelikož před Waldhauserovým příchodem do Prahy není o jeho potyčkách s mendikanty slyšet, zdá se, že teprve zde narazila kosa na kámen. Zatímco světší duchovní mlčky trpěli tvrdé výtky, které se snášely na jejich hlavy, příslušníci žebrevých řádů považovali stejně nevybíravou kritiku za nactiutřačnou pohanu. Vedle ztráty důvěry, jež se záhy projevila poklesem milodarů, hrála tu roli neutuchající konkurenční řevnivost mezi žebrevými mnichy a farním duchovenstvem. Waldhauser snad ani netušil, jak svými adresnými výpady proti svatokupeckým praktikám mendikantů nahrává jejich domácím oponentům. V každém případě jeho karatelské proslovy z kazatelny předního farního kostela znovu přilily oleje do ohně starých rozepří.

Ve střehu byli zvláště dominikáni, kteří očekávali příjezd svého generálního představeného Šimona z Langres. Waldhauser se zřejmě chtěl vyhnout otevřenému střetnutí dočasným odchodem z Prahy do Litoměřic. Šimonova intervence na arcibiskupském dvoře mu však v tom zabránila. Konrád tedy zvedl vhozenou mu rukavici, přitvrdil útočnost své kritiky a v doprovodu několika konšelů a nejvyššího staroměstského písaře mistra Wernera z Erdmansdorfu se 7. prosince 1363 dostavil k prvnímu výsledku. Německá Praha, k níž kázal, se včetně své radní vrstvy postavila za Waldhausera, což dal mimo jiné najevo mistr Werner, když při prudké výměně názorů potupil dominikány i jejich generála jako vyhlášené svatokupce. Bouřlivou předehtou k druhému stání 28. prosince téhož roku byly pouliční demonstrace v okolí dominikánského kláštera u sv. Klimenta, při nichž

17) O předchozím Waldhauserově působení je málo zpráv. Někdy na počátku 40. let vstoupil do konventu augustiniánských kanovníků v rodném hornorakouském Waldhausenu. Jeho univerzitní studia v Itálii jsou sporná, Řím však navštívil v jubilejním roce 1350. O rok později již kázal před rakouským vévodou Albrechtem II., k jehož dvoru a vídeňské škole u sv. Štěpána měl i později úzké vztahy. V dopise pasovskému biskupovi Gottfriedovi z Weissenecku 15. 9. 1362 se energicky zasazoval o nápravu církevních poměrů. Tento list spolu s dalšími 15 dochovanými dopisy vydal Menčík 1881, s. 14–33.